

УДК 811.161.2' 373.7

ТЕМАТИЧНИЙ КОНСТРУКТ ОПИСУ СХІДНОСЛОБОЖАНСЬКОГО АРЕАЛУ

О. М. Обєднікова

У статті розглянуто фразеосемантичне поле “Народження людини” в ідеографічному просторі локальної фразеології, виокремлено найпродуктивніші варіантно-синонімічні групи фразеологізмів досліджуваної сфери, виявлено вплив обраної тематичної групи ФО на становлення й розвиток культурно-національного менталітету мовців зазначеного ареалу.

Ключові слова: варіантно-синонімічна група, ареальні фразеологічні одиниці, фразеосемантичне поле “Народження людини”.

Твердження про національно-культурну специфіку фразеологічної системи мови є визначальним у більшості праць з лінгвокультурології. Виокремлення культурно-маркованих одиниць у мові, розкриття змісту культурної конотації текстів побутово-емпіричного характеру орієнтує вчених на “всебічне дослідження співвідношення і зв'язку мови і духовної культури, мови і народного менталітету, мови і народної творчості, їхньої взаємозалежності і відповідної кореспонденції” [1, с. 182]. На думку М. Толстого, важливим у дослідженні духовної культури поколінь є вивчення так званих етнічних “коренів” — “конструктів” — фразеологічних одиниць (ФО). Етнофразеологічна реконструкція і заповнення певних “резервуарів культурного змісту” сприятиме подальшому дослідженню інтерактивної взаємодії асоціативно-образного сприйняття ФО з культурно-національним світорозумінням як фоновим знанням конкретної лінгвокультурної спільноти. Дзеркальне відображення фразеологічним компонентом мови образного народного менталітету, з одного боку, а з іншого — його відтворення у мовленні і закріплення на рівні мовної свідомості — закладає підвалини для цілісного порівняння фразеологічного складу слов'янських мов, уможливорює процес укладання культурно-національних тезаурусів. Межі подібних тезаурусів окреслені ідеографічними (тематичними) полями ФО, етнолінгвістичні параметри яких мають культурологічну значущість. Історико-етимологічні, лінгвокультурологічні “зрізи” етнічних коренів тезаурусів можна простежити лише на достатньо розгалужених фразеологічних масивах, адже інтерпретація окремих образних висловів є здебільшого завуальованою, нечіткою у визначенні культурно-національного смислу і характеру. Безумовно, для того, щоб описати системність зв'язків фразеологічного складу мови з культурно-національним образом світу, необхідно спиратися на ідеографічну базу даних, оскільки світорозуміння, відображене в мовній картині світу, організоване як тематичний концептуальний простір. Ідеографічна схема у рамках фразеологічного складу мови дозволяє відобразити специфіку культурно-національного менталітету носіїв мови на різних часових проміжках.

На важливість тематико-ідеографічного групування діалектного фразеологічного матеріалу для ареального опису східнослов'янського континууму вказував В. Мокієнко [2, с. 51]. Зокрема, дослідник акцентує увагу на створенні двомовних країнознавчих ідеографічних словників слов'янських мов, поява яких створить важливі передумови контрастивного вивчення фразеології, сприятиме більш об'єктивному виявленню загальних та специфічних рис окремих національних фразеологічних систем або їх фрагментів.

У своїй монографії “Фразеологічна ідеографія” [3] Ю. Прадід звертає увагу на розмитість меж, неоднаковість заповнення класифікаційних рубрик фразеології літературної мови чи діалектів за предметно-поняттєвими зонами. Достатньо систематизованим залишається концептуально-тематичний простір емоцій, переживань людини, сфера оцінки нею реалій, предметів навколишнього світу тощо. Значний шар ФО становлять евфемізовані ФО, поява яких збігається з тим періодом в історії людства, коли “людина не тільки не відділяла слова від думки, але навіть не відділяла слова від речі” [4, с. 241].

Розгалужена система фразеологічних заміників табуйованих назв предметів, явищ, ознак, стану розповсюджується на певну кількість обрядодій, які визначали ті чи інші етапи життя людини й окремі стадії розвитку сім'ї. Зокрема, перифрази з більш розпливчастим значенням порівняно з прямою назвою характерні для родильної обрядовості, що пояснюється надзвичайною делікатністю самого факту народження дитини, котре було й основною умовою визнання законності сім'ї.

Метою розвідки є спроба визначити місце теми народження в ідеографічному просторі локальної фразеології, виокремити найпродуктивніші тематично-домінантні образні конкретизатори досліджуваної сфери, дослідити вплив обраної тематичної групи ФО на становлення і розвиток культурно-національного менталітету мовців зазначеного ареалу.

У межах тематично-концептуального простору родильних обрядодій східнословобожанського континууму слід виокремити варіантно-синонімічну групу (ВСТ) фразеологізмів з семантикою “вагітна” (“завагітніти”, “бути вагітною”). Вислови цієї групи здебільшого вербалізовані як евфемізми і можуть бути розподіленими за декількома структурно-семантичними моделями (В. Ужченко). Для розгляду ми обрали як загальноновживані у визначеному ареалі ФО, так і вислови, у складі яких є мікролокалії. Серед фразеологізмів зафіксовані, зокрема, такі, що містять певне “наповнення”, а відтак є індивідуально мотивованими: *вишенька пузата, надута на життя, не пуста жінка, з животом*. Певній кількості фразеологічних формул на позначення вагітності властиве суміщення двох значень — “бути вагітною” і “бути товстим”, оскільки образним підґрунтям обох значень є спільні семи — “якийсь додаток”, “живіт, що виступає вперед”: *ходить з животом, колобка носити, глобус носити, гарбуза проковтнути* тощо. Реалізація фразеологічного значення “вагітна”, “завагітніти” постає як наслідок споживання предметів, овочів: *глобус з'їсти (ковтнути, проковтнути), шар ковтнути, гарбуза проковтнути (з'їсти), кавуна з'їсти (проковтнути), груш об'їстися, сухариків наїстися*. Активно побутуючим у вжитку мовців регіону є

ареальна фразеологічна одиниця (АФО) *гороху наїстися*, адже флоризм “горох” вважається символом дітонародження. На означення порівняння вагітної жінки з якоюсь будівлею вживаються евфемізовані вербалізми *сарай з пристройкою*, *сарай з припічком*. За О. Потєбнею, “всяка хвороба з невідомої причини прикидається “з вітру”. Вітер здатен „принести людину” [4, с. 79]. Із символом “вітер” можна пов’язати й сему “вагітна”, яка наявна в евфемістичному ареалізмі *вітром задуло (підвіяло) кого* “невідомо від кого стати вагітною”. Цілком логічною відтак стає асоціація до висловів *вітром навіяне*, *Ванька Ветров* — про дитину в незаміжньої дівчини. Евфемістичний жартівливий вислів *сквозняком продуло* також належить до попередньої мікрогрупи. Згрубіле *горбата в одну сторону* характеризує зовнішній фізичний стан вагітної жінки, підкреслюючи тим самим індивідуальну мотивацію фразеологізму. В основі фразеологічних евфемізмів індивідуальної мотивації може також лежати реалізація семантичної моделі “купити — продати” (В. Ужченко): *не хватає грошей купити* “бути вагітною”; стійке уявлення, відбите в сонниках: *риба наснитися* — буде дитина: [*жива*] *риба наснилась кому, упіймати рибу* “стати вагітною”; мотив очікування: *аїста ждати, ждати хлопця, ждати Андрюшку від Гаврюшки, в аптеці чергу займати*.

Іншу, кількісно більшу, ВСГ образних висловів досліджуваного нами ФСП становлять ФО, безпосередньо пов’язані з актом народження дитини. У межах цієї групи вирізняється ряд стандартизованих, іллокутивно забарвлених обманювальних формул-міфологем, у плані змісту яких є “відсилка до ситуації спілкування” [5, с. 117]. Серед класифікаційних підкласів у зоні інтенсивного побутування знаходяться ті з них, у яких конкретизуючу роль відіграють назви 1) птахів і тварин, 2) водних об’єктів і стихій, 3) окремих осіб, а також ключові поняття мотиву “купівлі — продажу” дітей. Зафіксовані нами ФО з родильною семантикою ареально позначені концептами-реаліями, засвідчують багатство образних конкретизаторів.

Отже, до першої групи обманювальних пояснень-міфологем відносяться уявлення, пов’язані з живильною силою рослинної природи. Зокрема, у ФО Сходу України із зазначеною семантикою зафіксовані такі назви флори, як *будяк, буряк, бур’ян, верба, вишня, вишенька, вишняк, гарбуз, гарбузиння, груша, дерево, йолка, калина, капуста, картоплиння (картоплиння), картопля (картошка), квітка, квіточка, кукурудза, куц, куц калини, кущик, листик, лобода, лопух, морква, огірок, ромашка, слива, терник, цибуля, черешня, щавель, яблуня, ялина*. Як слушно зауважує Л. Виноградова, “поява дітей на світ незмінно співвідноситься з моментом весняно-літнього пробудження, розквіту й плодоношення природи” [6, с. 237]: *з груші струсили, з ромашки виріс (вирісла), знайти в кукурудзі, знайшли в гарбузах, знайшли в гарбузинні, під місточком, знайшли (найшли, зловили, піймали, купили) в капусті (під капустою), знайшли (найшли) в картоплинні, знайшли в лободі, знайшли в цибулі, знайшли на городі в картоплі, знайшли у вишняках, знайшовся у вишні, із квіточки, із маківки, на вербі найшли (знайшли), на дереві найшли (сидів), на*

черешні знайшли, найшли (знайшли) в сливі, копали картоплю і викопали тебе, найшли (знайшли) у вишеньках, під грушею лежав, під кущем калини найшли (знайшли), під кущем лежав, під куциком знайшли, під листиком знайшли, серед гарбузів знайшли (сидів), у будяках найшли (знайшли), у буряках найшли, у буряках сидів, у бур'янах найшли, у вишнях взяли, у калині найшли, у капусті сидів, у квасолі знайшли, у квітці найшли, у лопухах знайшли, у сливах взяли, у щавлі найшли.

Поодинокі зафіксовані вислови, у яких превалює лексема “кісточка”: із кісточок у вишнях [взяли], із кісточок у сливах [взяли].

До другої групи формул належать фауноніми. Домінуючим концептом більшості з них виступає концепт *аїст*. Специфічним для східнословобжанського фразеологічного континууму є наявність одного синонімічного фразеотворчого ряду концептів *аїст* — лелека — журавель — черногуз у значенні “птаха, який приносить дітей”: *аїст круг почоту зробив, аїст приніс, аїст приніс на крилах, аїст упустив, аїсти принесли, журавель приніс, журавель на крилах приніс, лелек приніс, лелека завітав, лелека навідався, лелека принесла, лелека принесла на поріг дома, лелека приніс, лелека приніс з теплих країв, лелека приніс у кошику, лелеки принесли, прилетів лелека, тебе приніс, черногуз підкинув*.

Крім АФО із зазначеними концептами птахів, зустрічаються фразеологізми *зоуля принесла, сірий гусь приніс, зозуля підклала, голуб (голуби) принесли, курка знесла, шпаки весною прилетіли*. Як складник евфемістичних фразеологічних міфологем, у східнословобжанських говірках зафіксовано фаунонім-концепт *птаха*: *птахи на крилах принесли, у доброго птаха придбали, на крилах принесли*. Значно менше представлені вислови *киця принесла, котик приніс, коза принесла, жаби наквакали*. Символіка зайця тісно переплітається з весільними обрядодіями, продовженням роду, деякими магічними засобами від безплідності, а відтак концепт *заєць* найпродуктивніше виявляє себе у ряді АФО: *заєць у лісі подарував, зайчик приніс, зайчик у капусті знайшов, із зайцем моркву їв*.

Найуживанішими у східнословобжанських і східностепових говірках є так звані форми “переміщення” дітей, що відбуваються за допомогою а) водних об'єктів і стихій: *виловили в Луганці, витягли з колодязя, зловити (спіймати, виловити) в річці кого, знайти (найти) в колодязі, на ставу знайшли кого, приплив (припливла) по струмку, у воді найшли, у Дінці (Донці) виловили, у калюжі найшли (знайшли)*; б) Бога, янголів, небесних світил: *Бог послав, ангел на крилах спустив, з неба впав, з місяця звалився (упав)*; в) унаслідок “купівлі-продажу”: *в аптеці купили, купили в лікарні, купили в магазині, купили в магазині “Іграшки”, купили в іграшковому магазині, купили в пекарні кого, купили на базарі. Купили на ярмарці, у доброго птаха придбали, у циган купили*.

Велику групу складають просторові та об'єктні сфери — *базар, вікно, дорога, левада, грядка, ліс, баштан, калюжа, город, колодязь, коробка, криниця, лавка, лікарня, магазин, піч, ярмарка, поріг, підвороття, тин, поле тощо*. Іменні

компоненти фразеологізмів цієї групи тісно пов'язуються з дієслівними відповідниками *знайти, приносити, сидіти, купити, підкинути*: *знайти на баштані, у коробці з конфетками (канхветами) найшли (знайшли), у калюжі найшли (знайшли), найшли (знайшли) у колодязі, з базару принесли, у циган купили, витягли з колодязя, на леваді уловили, попід (під) тином лежав, з лісу привели, з мішка витрусили, підкинули в лікарні, у подарунок дали, відкопали в городі, виріс в горбді, на городі зловили (вловили, піймали), у діжці найшли (знайшли), в соломі найшли (знайшли), виловили в лісі, з поліна зробили, на грядці найшли, на дереві найшли, на лавці в парку найшли (знайшли), на городі бігав, на порозі найшли. Найшли на дорозі, під листиком знайти. У тернику вловили, у поштовому (почтовому) ящику найшли, у сіні найшли, у чоботі найшли, у човнику найшли (знайшли), у ярку найшли.*

За частотністю локативного вживання виокремлюємо ВСГ фразеологізмів, які характеризуються наявністю або відсутністю суб'єкта дії. Суб'єктами виступають, зокрема, конкретні особи, казкові персонажі, мандрівники, фауноніми тощо: *мати знайшли, бабуся від зайців з лісу принесла, бабуся за ногу впіймала, Дід мороз подарував, Дід Мороз приніс, зайчик приніс, під підвороття бабка поклала, цигани підкинули*. Не конкретизовані (безсуб'єктні) АФО об'єднують вислови, які відповідають схемі “вони якісь [десь] зробили” (В. Ужченко): *купили на базарі, на городі зловили, у тернику вловили, знайшли на вулиці, на грядці найшли, під піччю найшли*.

Отже, розглянуте нами фразеосемантичне поле “Народження людини” є досить розгалуженою мережею тематичних ареалізмів, своєрідним культурно-національним тезаурусом, що унаочнює етнокультурні традиції Сходу України.

Список літератури

1. Толстой Н. И. Этнолингвистические аспекты славянской фразеологии // Толстой Н. И. Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. — М., 1995.
2. Мокиенко В. М. О тематико-идеографической классификации фразеологизмов // Словари и лингвострановедение: Сб. ст. / Под ред. Е. М. Верещагина. — М.: Русский язык, 1982.
3. Прадід Ю. Ф. Фразеологічна ідеографія (проблематика досліджень). — К.; Сімф., 1997. — 252 с.
4. Потєбня А. А. О мифическом значении некоторых обрядов и поверий // А. А. Потєбня. Слово и миф. — М.: “Правда”, 1989.
5. Баранов А. А., Добровольский Д. О. На пути к идеографическому описанию русской идиоматики // Фразеологические словари и компьютерная фразеология: Тез. сообщ. Школы-семинара 13-17 ноября 1990 г. — Орел, 1990.
6. Виноградова Л. Н. Народная фразеология, объясняющая, откуда берутся дети // Фразеология в контексте культуры / Отв. ред. В. Н. Телия. — М.: Школа “Языки рус. культуры”. 1999.
7. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу. — Луганськ: Альма-Матер, 2002. — 263 с.

Обєднікова Е. М. Тематический коиструкт описания восточнослобожанского ареала.

В статье рассмотрено фразеосемантическое поле “Рождение человека” в идеографическом пространстве локальной фразеологии, выделены наиболее продуктивные вариантно-синонимические группы фразеологизмов исследуемой области, проанализировано влияние избранной тематической группы ФЕ на становление и развитие культурно-национального менталитета носителей языка определенного ареала.

Ключевые слова: вариантно-синонимическая группа, ареальные фразеологические единицы, фразеосемантическое поле “Рождение человека”.

Obednikova E. M. Thematic construct of the description of eastern-slobozansian natural habitat.

In the article the phrasco-semantic field “Birth of a human” in the ideographic space of local phrasology is examined. The most productive variant- synonymous groups of phraseological units of field which is under consideration are singled out, the influence of selected thematic group of phraseological units on the formation and the development cultural-national mentality of native speakers of definite natural habitat is analysed.

Key words: variant- synonymous group, natural habitat phraseological units, phraseo-semantic field “Birth of a human”.

Стаття надійшла до редакції 11 травня 2007 р.